

Lüneburger Heide

– legenda (nejen) německé ochrany přírody

Jan Čerovský

Lüneburger Heide – Lüneburské vřesoviště v Dolním Sasku, SRN, první evropské velkoplošné chráněné území vyhlášené mimo vysokohoří či daleký sever, je obrazem vývoje územní ochrany přírody od ochrannářských mýtů až po seriózně ekologicky zdůvodněný management. Naplňuje všechny funkce chráněných území: ochrana biodiverzity, vědecký výzkum, řízená péče, výchova a osvěta i rekreace.

Záchrana zbytku severoněmecké prackrajiny?

Lüneburger Heide je část Severoněmecké nížiny mezi řekami Aller a Labe jižně od Hamburku. Stejně se jmenuje i chráněné území v okolí její nejvyšší „hory“ Wilseder Berg (169 m n. m.) – protáhlé čelní morény z risského (sálského) glaciálu: ledovcové usazeniny tvoří geologický podklad oblasti.

Jméno pochází od města Lüneburg na jejím okraji. Slovo *Heide* v němčině znamená vřes a také rostlinné formace i celé krajinné typy, jimž tato rostlina dominuje – vřesoviště.

Ještě v polovině 18. století (jak dokládají historické mapy) v území převládaly rozlehlé plochy porostlé vřesem, místy s roztroušenými jalovci. Od poloviny 19. století se stav drasticky mění: výnosnější zemědělské hospodaření a vysazované monokultury jeh-

ličnanů vřesoviště likvidují. Úsilí o záchranu jeho zbytků na začátku 20. století je významnou kapitolou dějin německé ochrany přírody. Na počátku jsou romantičtí ochránářští buditelé: evangelický pastor Wilhelm Bode (1860–1926) z Wilsede a „básník vřesoviště“ Hermann Löns (1866–1914), který bohužel i ochranu přírody deformoval ideologií tvrdého nacionalismu a biopolitiky „čisté rasy“.

Typický obraz Lüneburského vřesoviště – porosty s jednoznačně převládajícími keříčky vřesu a v nich roztroušené statné jalovce, které odolaly okusu ovce.

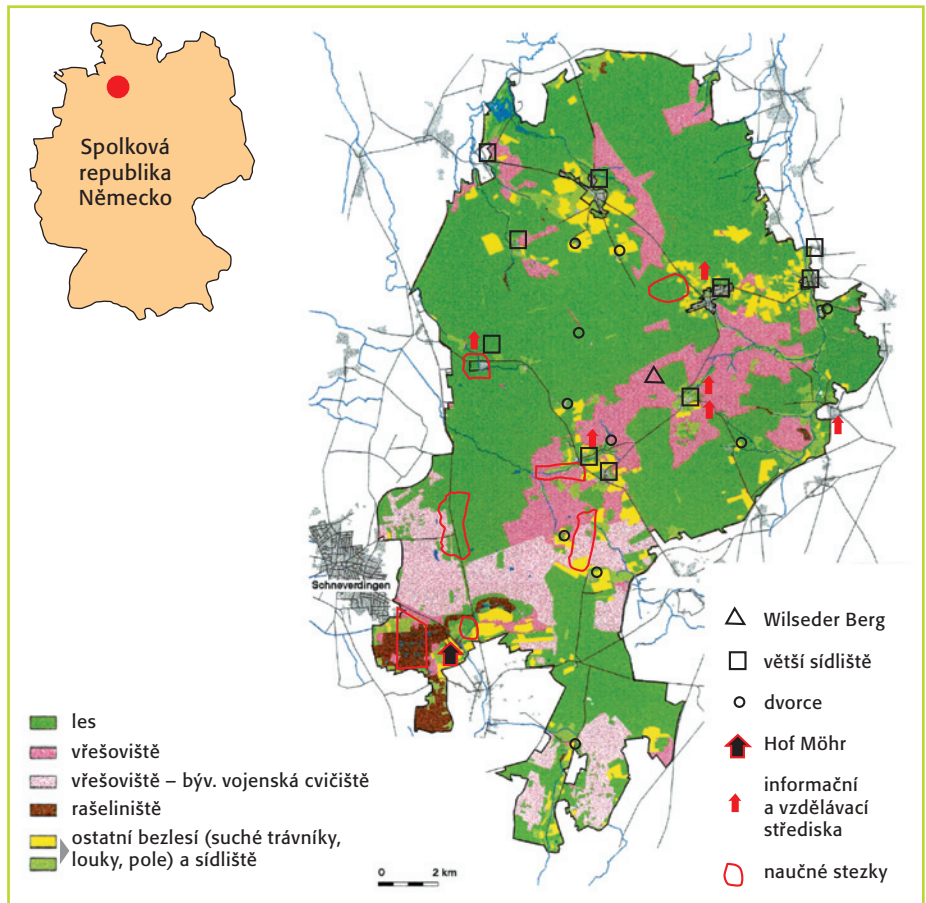
Foto Jan Čerovský

V roce 1909 byl v Německu založen soukromý spolek Verein Naturschutzpark: tehdejší čeští ochranáři název překládali jako Svaz přírodních parků ochranných. Připojil se ke kritice pruské státní ochrany přírody, především toho, že se v duchu „péče o přírodní památky“ svého ředitele Hugona Conwentze (1855–1922) zajímá pouze o izolované jednotlivosti. Verein Naturschutzpark si za cíl vytkl ochranu větších územních celků po vzoru amerických národních parků. Již 1910 jeho výroční shromáždění schválilo *Projekt Lüneburger Heide*. Ještě téhož roku spolek získal pozemky kolem Wilseder Berg (ohrožené též zájmy hamburských „developerů“) i území vykoupené za účelem ochrany z jiné soukromé iniciativy už v roce 1906. Roku 1911 stát uznal hranice chráněného parku a 1921 tu vyhlásil Naturschutzgebiet – přírodní rezervaci, kterou potvrdily i německé zákony na ochranu přírody z let 1935 a 1976.

Ochránáři na začátku minulého století považovali Lüneburské vřesoviště za zbytek původní přírodní „prakrajiny“ (*Urlandschaft*). Pozdější výzkumy, zejména pylové analýzy, však prokázaly, že ještě před pěti tisíci lety bylo Lüneburger Heide porostlé souvislými lesy – převážně březovými doubravami. Ty byly během uplynulých věků lidmi káceny a vypalovány a jejich místo na chudých půdách masově zaujaly keřiky vřesu, který se tu původně vyskytoval, ovšem v omezené míře. Vřesoviště není nic jiného, než starší kulturní krajina.

Rostlinná mozaika Lüneburského vřesoviště

V Lüneburském vřesovišti jsou v popředí zájmu rostlinná společenstva nízkých keřů

Mapa přírodní rezervace Lüneburger Heide

s převládajícím vřesem obecným. Vřes provázejí – výrazněji pouze na živinami bohatších stanovištích – kručinky chlupatá (*Genista pilosa*) a anglická (*G. anglica*). Druhově chudá asociace je značně variabilní v závislosti na podkladu, expozici a vlhkosti stanoviště.

Na méně osluněných místech do ní vstupují dva druhy brusnic – borůvka i brusinka, jinde i šicha černá (*Empetrum nigrum*) z vřesovcovitým blízké čeledi šichovitých. Suchá místa porůstá varianta s lišejníky rodu du-tohlávka a mechem ploníkem. Vyšší vlhkost prozrazuje vřesovec čtyřřadý (*Erica tetralix*) či tráva bezkolenec modrý (*Molinia caerulea*): tato druhově bohatší společenstva jsou místy již na přechodu k mokřadům.

Mokřady v území zastupují hlavně rašeliniště s rostlinnými společenstvy otevřených rašeliničových vrchovišť s vřesovcem čtyřřadým. V polštářích řady druhů rašeliničku roste několik druhů ostřic, suchopýrů a jim příbuzný suchopýrek trsnatý (*Trichophorum caespitosum*), ve třech druzích masožravá rosnatka, z vřesovcovitých i kyhanka sivolistá (*Andromeda polifolia*) a klikva bahenní. Rostlinným pokladem tu je evropská orchidej prstnatec rašeliništní (*Dactylorhiza sphagnicola*). Ve vlhkých bezkolenových loukách koncem léta rozkvétají vzácné, ohrožené a chráněné druhy hořec hořepník (*Gentiana pneumonanthe*) a žlutý liliovec kostilomka (*Narthecium ossifragum*) z čeledi kýchavcovitých.

Otevřených vodních ploch je v Lüneburském vřesovišti pomálu. Nezanedbatelnou rozlohu však zaujímají bezlesé suché písčiny s mezernatými trávníky acidofilních trav: pře-

Na vlhkých místech vřesovišť a na rašeliništích roste v Lüneburském vřesovišti vřesu příbuzný a trochu podobný atlantský vřesovec čtyřřadý. (V poměrně nedávné době byl jeho vzácný přirozený výskyt potvrzen i v Jizerských horách a na Šumavě.) Foto Dana Turoňová

vládají kostřava ovčí (*Festuca ovina*) či paličkovce šedavý (*Corynephorus canescens*). Spolu s několika druhy divizen, hvozdíkem kropenatým (*Dianthus deltoides*) a rozchodníkem ostrým (*Sedum acre*) tu roste v SRN silně ohrožená mateřídouška úzkolistá (*Thymus serpyllum*); na červeném seznamu jsou i zdejší nenápadné bělolisty nejmenší a rolní (*Filago minima*, *F. arvensis*).

Současné rozsáhlé lesy jsou většinou vysazené porosty jehličnanů, zejména borovice lesní. Pozoruhodné jsou zbytky pastevních lesů s věkovitými buky: v podrostu hostí křovitou cesmínu ostrolistou (*Ilex aquifolium*), v bylinném patru severský zimozel severní (*Linnaea borealis*).

Péče o kulturní krajinu starou 5 000 let

Naturschutzgebiet Lüneburger Heide – řízená přírodní rezervace (mezinárodní kategorie IV) má rozlohu 23 400 ha. Leží uprostřed stejnojmenného přírodního parku, který byl rozšířen až roku 2007 a svými 107 000 ha dnes patří mezi dvacet největších v Německu. (V roce 1964 byl zřízen jihovýchodně od něj další přírodní park – Südheide o rozloze 48 000 ha.)

Péči o ně řídí Verein Naturschutzpark. Jeho role roste od roku 1954, kdy se na třicet let stal předsedou do té doby skomírajícího spolku jeden z nejbohatších mužů SRN – hamburský obchodník Alfred Toepfer (1894–1993). Lokální patriot a „chalupář“ v Lüneburském vřesovišti svým významem jeho hranice daleko přesáhl. V roce 1956 prosadil realizaci velkorysého programu přírodních parků v celé SRN – prvním v systému se stala právě Lüneburger Heide. Roku 1973 Toepfer založil dodnes prosperující EUROPARC – evropskou federaci přírodních a národních parků.

Na rašeliništích Lüneburského vřesoviště roste i masožravá subatlantská rosnatka prostřední (*Drosera intermedia*) s výrazně krátkým květním stvolem vyrůstajícím z úžlabí přizemní listové růžice. (V ČR je to nejvzácnější druh svého rodu.)

Foto Dana Turoňová

Ve vlastnictví či v pronájmu má dnes Verein Naturschutzpark přes třetinu rezervace – 8 500 ha. Z toho je 5 100 ha vřesoviště – celých 98 % jejich stávající rozlohy.

Kulturní krajina zdejších vřesovišť počíná před pěti tisíci lety: hlavní podíl na jejím vzniku a udržování má pastva. Rohaté ovce odolného plemene *Heidschnucke*, jehož původ se odvozuje od středomořského muf-lona, spásají vřes a také brání růstu dřevin: odolá jen pichlavý jalovec. Současná péče o vřesoviště opakuje tradiční hospodaření: pastva a obnova přestárých porostů vypalováním či seškrabáváním spolu s vrstvou su-

Koncem léta zdobí mokřady Lüneburského vřesoviště žlutě kvetoucí liliovce kostilomka. (Doložený, přes sto let starý nález této atlantské rostliny na Chrudimsku patří k největším, nikdy nevyřešeným záhadám floristického výzkumu Čech.)

Foto Johann Schreiner

rového humusu, bránícího zmlazování vřesu. Součástí systému je chov včel – opylovačů vřesu. Sám Verein Naturschutzpark vlastní přes 4 000 ovčí v šesti stádech; ovšem k půdním pracím používá sofistikovanou mechanizaci. Na péči jsou vynakládány miliony eur ze zemských, spolkových, soukromých i evropských zdrojů.

Verein Naturschutzpark vlastní v rezervaci i 85 % plochy mokřadů – celkem 450 ha. V rámci revitalizace v minulosti odvodněných bažin se dnes zasypávají meliorační stružky a kácení nalétlé dřeviny. Rašelina se v minulosti těžila, nepropustné podloží však narušeno nebylo – a tak vrchoviště dobře regenerují.

Velkou hrozbou posledních desetiletí je imisní zátěž. Do vřesoviště vnaší množství dusíku (v rezervaci cca 23 kg/ha ročně) podporující růst některých trav, zejména metličky křivolaké – německy *Drahtschmiele*. Novinářští vtipálkové osmdesátých let psali o proměně Lüneburger Heide na Lüneburger Drahtschmiele. Vypalování a důkladné seškrabávání pomáhají i zde.

Zvláště těžkou ránu Lüneburskému vřesovišti zasadilo válečné dění ve 20. století. V roce 1938 německá Luftwaffe silně narušila terén i ekosystémy při jihozápadním okraji rezervace výstavbou polního letiště. V dubnu 1945 je zabrali Britové a území o rozloze 3 000 ha využívali jako tankodrom, který vřesoviště proměnil v „měsíční krajinu“. Po houževnatých protestech ochránců i široké veřejnosti britská armáda cvičiště definitivně opustila začátkem devadesátých let. Obnova zničených vřesovišť patří k nejdůležitějším úkolům péče o chráněné území.

Vybranými partiemi přírodní rezervace Lüneburger Heide vede sedm dobře upravených a vybavených naučných stezek.

Foto Wim Muiswinkel

Ke stavbám lidové architektury v Lüneburském vřesovišti neodlučitelně patří dvojice zkřížených koňských hlav, zakončující jejich štít. Význam této ozdoby není zcela jasný: dnes se většinou soudí, že šlo o jakýsi tesařský „Meisterstück“.

Foto Wim Muiswinkel

Zbývá dodat, že přes 60% rezervace dnes porůstají lesy. Většinou jsou ve státním i soukromém majetku, vlastníci se však řídí zvláštními směrnici podporujícími přírodě blízké porosty.

Pro potěchu, poznání a poučení

Kulturní krajina je krajina obydlená. Mohly a prehistorická pohřebiště dokládají lidské osídlení Lüneburského vřesoviště od neolitu. V rezervaci leží osm větších sídlišť a deset osamělých dvorců, všechny zasazené do vzrostlé zeleně, od nepaměti vysazované zejména na ochranu před požáry. Nová výstavba je regulována a stavební památky místní lidové architektury chráněny: několik desítek budov vlastní nadace Stiftung Naturschutzpark Lüneburger Heide. K necelé půldruhé tisícovce stálých obyvatel každoročně přibývají čtyři miliony krátkodobých návštěvníků. Jsou vítáni, cestovní ruch se stal pro místní hlavním zdrojem příjmů. Němečtí i zahraniční turisté přijíždějí do esteticky působivé krajiny za potěšením a poznáním. Čeká je sedm dobře upravených a vybavených naučných stezek – okruhů délky od 1,5 do 7,2 km. Šest historických budov slouží jako informační a vzdělávací střediska.

Tradičně probíhají v Lüneburském vřesovišti různé odborné akce. Sám jsem tu v roce 1958 absolvoval mezinárodní kurz pro vedoucí zájmové činnosti mládeže v ochraně přírody a následně na něm zprostředkoval účast i řadě českých kolegů. Pan Alfred Toepfer zval k dovoleným německé i zahraniční ochránce přírody; cti se dostalo i několika Čechům. V roce 1977 zakoupil na okraji rezervace selský dvorec Hof Möhr, v němž zemská vláda Dolního Saska zřídila v roce 1981 Severoněmeckou akademii ochrany přírody – NNA (Norddeutsche Naturschutzakademie).

Instituce od roku 1996 nese k počtům mecenáše jméno Alfreda Toepfera. Provádí a koordinuje vědecký výzkum, přednostně zaměřený na získávání podkladů pro úspěšný management chráněného území. Pořádá odborné konference a semináře na národní i mezinárodní úrovni: jen v roce 2010 jich bylo 89 s 399 přednášejícími a 2 193 účastníky. Zvláštní pozornost věnuje přípravě pedagogů v environmentální výchově. Podniká vlastní osvětové akce pro širokou veřejnost: pilotní projekt FÖJ – *Freiwilliges Ökologisches Jahr* zapojil do aktivní účasti v péči o životní prostředí v průběhu roku 2010 v Dolním Sasku desetitisíce občanů různého věku

prostřednictvím 230 organizovaných skupin. Akademie se ujala i vedení několika mezinárodních programů, vesměs ve spolupráci s organizacemi IUCN a EUROPARC.

Natura 2000 i KULTURA 2000

V roce 1965 Rada Evropy rozhodla, že bude významným a vzorným chráněným územím udělovat Evropský diplom. Jako první v Německu a pátá v Evropě jej roku 1967 dostala rezervace Lüneburger Heide.

Ornitologicky výjimečně probádané území roku 1999 vyhlásili také významnou ptačí oblastí – IBA (Important Bird Area). Důležitým projektem je v Lüneburském vřesovišti ochrana dosud přezívající autochtonní populace tetřívka obecného (*Tetrao tetrix*), kterému konkurují bažanti! Mechanizace v rezervaci pomáhá vršit hromady kamení (bludných balvánků z ledovcových usazenin), v nichž s oblibou hnízdí kriticky ohrožený bělořit šedý (*Oenanthe oenanthe*). Potěšitelně se zvyšuje počet jeřábů popelavých (*Grus grus*). Rezervace je zařazena i do soustavy chráněných území evropského významu Natura 2000.

Atlantská vřesoviště, původem ponejvíce podobná Lüneburskému, botanicky přibuzného i odlišného složení, kdysi pokrývala pás pevniny i ostrovů při pobřeží Atlantského oceánu a Severního moře a celé Britské ostrovy. Jejich zbytky jsou dnes udržovány v celé řadě chráněných území různých kategorií včetně národních parků. Jako kulturní krajiny jsou také součástí evropského kulturního dědictví. Zkoumání a řízení péče o ně proto bylo předmětem zvláštního projektu v programu Evropské komise KULTURA 2000. Probíhal v letech 2000–2006 a jeho nositeli byly instituce z Norska, Portugalska, Spojeného království a spolu s nimi z Německa NNA – Akademie ochrany přírody Alfreda Toepfera v Lüneburském vřesovišti.

Autor, dlouholetý externí spolupracovník Norddeutsche Naturschutzakademie, je prvním zahraničním nositelem Conwentzovy medaile – nejvyššího vyznamenání německé ochrany přírody

SUMMARY

Čeřovský J: Lüneburg Heath – a (not only) German Conservation Legend

The famous protected area of Pan-European importance Lüneburger Heide in the German state of Lower Saxony, 70 km south of Hamburg, consists of a large nature park (107,000 ha) with a nature reserve

(23,400 ha) in its heart. The attractive heath countryside is the relic of a primeval cultural landscape created and maintained by humans 5,000 years ago by sheep grazing mainly. The protected area excellently reflects the development of German nature conservation from romantic myths in the early 20th century to the present scientifically based management carried out particularly in treeless plant communities with the prevailing Heather (*Calluna vulgaris*) on more than 5,000 hectares in the reserve. Also valuable wetlands – bogs are preserved in the currently mostly re-afforested area.